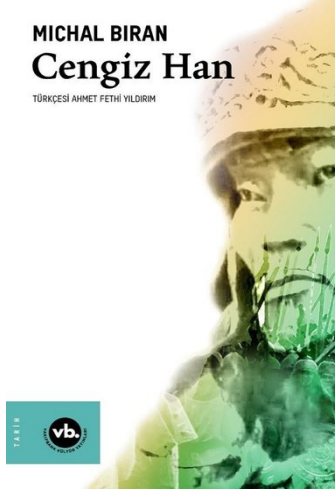

Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi / Journal of Turkish History Researches,
Yıl/Vol. 5, Sayı/No. 1 Bahar/Spring 2020
ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Kitap Tanıtımı/Book Review

Michal Biran, *Cengiz Han*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Vakıfbank Kültür
Yayınları, İstanbul 2019, 250 s., ISBN: 987-605-7947-40-6

Murat TURAL*

“Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia”, “The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World” adlı kitapların yazarı ve yine bu alanda dikkat çekici çalışmaları olan Reuven Amitai-Preiss ile müşterek olarak hazırladıkları *“Mongols, Turks and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World”* ve *“Eurasian Nomads as Agents of Cultural Change”* adlı eserlerden anlaşılacağı gibi Asya ve özelde Moğollar üzerine yoğunlaşan ve bu alanda haklı bir şöhretin sahibi olan Michal Biran’ın tanıtımını yaptığımız eseri 2007 (One World Publications, Oxford)

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Samsun, e-mail: murat.tural@omu.edu.tr ORCID: 0000-0002-1361-4656. (Makale gönderim tarihi: 04.04.2020; Makale kabul tarihi: 16.05.2020)

yılında yayımlanmıştır. Türk okuyucuların muhtemelen büyük bir kısmının mezkûr çeviri sayesinde adından haberdar oldukları yazar, dünyada yine bu sahada sayısız çalışmalar yapmalarıyla tanınan Anatoly M. Khazanov, Thomas T. Allsen (ö. 2019) ve David Morgan (ö. 2019) ile de temasta bulunmuş ve kendisi eserin “Teşekkür” kısmında onların isimlerini zikretmiştir.

Kitap, “Dünya Fethi: Nasıl Yaptı?”, “Müslüman Dünyada Cengizli Mirası”, “Melundan Muhterem Babaya ve Tekrar Meluna: Müslüman Dünyada Değişen Cengiz Han İmgeleri” ve “Cengiz’i Sahiplenme: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım” gibi ana başlıklarına bakıldığında gerçekten okuyucu tahrik edici bir özelliğe sahip olduğunu daha baştan ortaya koymaktadır. Yazar çalışmada metin içi dipnot sistemini esas almış ancak bu konuda çok aşırıya kaçmamıştır. Dolayısıyla tarih okuyucularının pek haz etmediği bu seçim metnin akıcılığına önemli bir engel oluşturmamaktadır. Eserin sonunda “Seçilmiş Kaynakça”, yine her bir bölüm için ayrı kaynakça kısımları ile “Dizin” mevcuttur.

Yukarıda eser hakkındaki tanımlayıcı tarifler bir yana, metnin bütününe bakıldığında yazarın yorum kabiliyetinin epey yüksek seviyede olduğu rahatlıkla görülecektir. Bunda yazarın Teşekkür kısmında isimlerini andığı araştırmacıların ne derece rolü olduğu bilinmez ancak diğer tetkikleri incelendiğinde Biran’ın bu yönünün ziyadesiyle baskın çıktığı çoğunluk tarafından anlaşılacaktır. Ayrıca söz konusu eserin bu tarafının güçlü olmasına ismi abartısız tüm dünya tarafından işitilmiş olan Cengiz Han’ın biyografilerinin mebzuliyeti önemli derecede etki etmiş gibi durmaktadır.

Biran’ın “Cengiz Han”ı, One World yayınlarının başlattığı, Khaled el-Rouayheb (Harvard) ve Sabine Schmidtke (Princeton)’nin editörlüğünü üstlendiği İslam Dünyasını Şekillendirenler serisinin dikkat çeken kitapları arasındadır. Zira seride Gazali, İbn Arabi, İbn Teymiyye vb. genelde siyaset dışı isimler yer alırken, Cengiz Han gibi adı ve namı İslam dünyasında pek iyi anılmayan bir hükümdara rol biçilmesi oldukça şaşırtıcı ve kıskırtıcıdır. Yazarın üzerinde iyi ya da kötü etkide bulunmuş olan bu kaygı neredeyse metnin tamamında kendisini belli

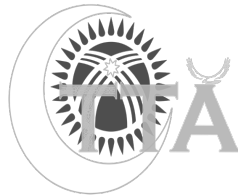

etmektedir. Fakat bu satırlar yazara olumsuz bir eleştiri anlamında değerlendirilmemelidir. Hülasa Biran, müspet ya da menfi Cengiz Han'ı gerçekten İslam dünyasını şekillendirenler arasında gördüğünden -ki bizce de öyledir- bu zorlu deneyime girişmiş olmalıdır.

Bu nedenlerdir ki Giriş, Neden Cengiz? şeklinde çarpıcı bir soruyla başlar ve konu hemen hafızası kuvvetli olanlar için yakın geçmiş zamanda televizyonlardan izlediğimiz bir istilaya, ABD'nin Irak'ı işgaline getirilir. İşgal öncesinde Saddam Hüseyin'in, Sünni İslam dünyasına 1258 travmasını yaşatan Cengiz'in torunu Hülagü ile Bush'u eşleştirmesi genel okuyucuyu eserin içerisine çekebilmek için verilebilecek en iyi örnek gibi durmaktadır. Fakat ilk sayfalardaki bu tercih yazarın kurnazlığına yorulmamalıdır, Biran bu ustaca bakışını devamlılıkları ve değişimleri sergilerken metnin neredeyse tamamına yansıtmıştır.

Birinci bölümde, Moğollardan önce de bağrından birçok devlet ve başarılı hükümdarlar çıkaran bozkırın devlet kurduran hasletlerinden bahsedilir. Bu bölümün hemen başında geniş düzlüklere hâkimiyetten ziyade bağluların ve hayvanların çokluğunun yükselişteki esas amillerden biri olduğu vurgulanır. Arkasından günümüze "Her Türk Asker Doğar" şeklinde gelen şiarın, bozkırın çetin şartlarında her bir Moğol tarafından doğal yoldan benimsendiği anlatılmak istenir. Gök Tanrı'nın seçiciliği, şamanın kudreti, oymaklar arası ilişkiler ve Cengiz'in de yükselmesine etki eden kan kardeşliği müessesesinin altı çizilir. Bölümü bitirirken yazar, Moğolların yükselişinin arifesinde önce yakın bölgelerin sonra da çok geçmeden onların atlarını süreceği Batı Asya'nın siyasi haritasına odaklanır.

İkinci bölümde, Cengiz'in içinden çıkacağı oymağın güçsüzlüğünü vurgulamak adına komşu kabilelerin isimleri tek tek zikredilir: Tatarlar, Kerayitler, Naymanlar, Merkitler, Öngütler vd. Moğollara dair hemen bütün çalışmalarda gördüğümüz bir örnek, yani Tatar-tartarus benzerliğinin nasıl olup da Moğollara kötü bir miras bıraktığı bu eserde de işlenir. Sonrasında asıl adı Temuçin olan Cengiz'in doğumu, babası

Yesugey'in hayatını kaybedişi ve annesi Höelun ile yaşadıkları macera gözler önüne serilir. Kabilesinin liderliğini ele aldıktan sonra Camuka ve Tuğrul (Ong Han) ile yakınlaşması, sonra ikisiyle hesaplaşması ve Moğol adını belki bugüne taşıyan 1206 kurultayına kadar diğer kabilelerle mücadeleleri özetle sunulur.

Üçüncü bölüm, 1206 sonrası Cengiz'in Çin'e olan ilgisiyle başlar. Bir yandan da onu ve haleflerini giderek batıya yakınlaştıracak olan gelişmelere odaklanır yazar; Harzemşahlar ile başlangıçta kurulan dostane ilişkiler, Naymanların reisi Güçlüğ'ün Karahıtayların başına geçişi, çok geçmeden adı geçen iki devlet ile hesaplaşmaya giden yol ustaca aralanır. Biran, 1218 yılındaki Otrar Olayı'ndan Cengiz karşıtı olmakla maruf İslam kaynaklarının bile Harzemşah hükümdarı Muhammed'i sorumlu tuttuğundan haberdardır ve bu yüzden Moğolları batıya doğru iştahlandırılanların gaflet içindeki Müslümanlar olduğunu ifade eder. Abbasi halifesinin tahriki rivayetlerine ise pek ihtimal vermez ve Otrar'ı *yıkım* için yeterli neden olarak görür. Harzemşah Muhammed ve oğlu Celaledin'in macerası kısa olarak sunulur, Cebe ve Sübedey'in Kafkasya ve daha kuzeydeki serüvenleri zikredilir. Bilindiği üzere bu harekât dönemin en büyük İslam devletlerinden biri olan Harzemşahların tarih sahnesinden çekilişiyle sonuçlanmıştır. Biran, mezkûr devletin ömrünün tamam olduğuna kanidir, *yıkımın* ardından *onarımın* geldiğine birçok batılı yazar gibi o da temas eder. Hatta Maveraünnehir'de kalkınmanın hızla gerçekleşmesinden ötürü yıkım anlatılarına oldukça mesafelidir. Moğolların savaşlarda psikolojik harbi ustaca sergiledikleri herkesçe kabul edilir. Gerçekten bugün, yaşanan olayları duygusallıktan azade olarak düşünen birçok Moğol araştırmacısına göre de onların yaptıkları savaşın doğası içinde değerlendirilmelidir. Bölümün sonlarında Biran, Çin seferi sırasında Cengiz'in ölümünü zikreder ve onun başarısının nedenlerini birkaç başlıkla sorgular. Onun deyişiyle, Cengiz bozkır savaş taktiklerini devamlı surette geliştirmiş, öğrenmeye açlığı ise ona sürekli yeni zaferler getirmiştir. Din adamlarını ve tüccarları kullanmasını bilmiş, düşman üzerine hamle yapmadan önce düşmanının düşmanlarını kazanma yoluna gitmiştir.

Dördüncü bölüm, İslam dünyasında yıkıcılık konusunda oldukça olumsuz bir imaja sahip olan Cengiz Han ve haleflerinin bir zaman sonra aslında bu dünyanın önemli bir parçası oldukları iddiasıyla kaleme alınmıştır. Tarihte yaşamış büyük fatihlerden olan Büyük İskender, Attila ve daha nicelerinin ölümleri, onları bağrından çıkaran toplumların siyaset sahnesinden çekilişleriyle sonuçlanmış, karizmatik lidere bağımlı olan güçler çoğu zaman bu senaryoyu deneyim etmişlerdir. Yazar bölümün hemen başında aynı akıbetin Moğolların başına gelmediğini vurgular. Zira Cengiz'in halefi Ögedey zamanında inşa edilen Karakurum kısa süreli de olsa dünyanın önemli bir cazibe merkezi olmuş, muazzam etkileri olan Avrupa seferi yürütülmüş, kağanın ölümünden sonra eşi Töregene'nin naipliği döneminde ise Köseadağ'da Türkiye Selçuklularına çok ağır bir darbe vurulmuştur. Karadeniz'in kuzeyinde zaten hâkim olan Cuci ulusuna ek olarak Möngke zamanında İlhanlılar ve Yuan Hanedanı ortaya çıkmıştır. Möngke kardeşi Hülagü'yü İran ve Irak taraflarına, diğer kardeşi Kubilay'ı ise Çin'e görevlendirmiştir. Hülagü'nün uhdesine düşen görevin ne olduğu ve sınırı ne kadar aştığı konusunda belirsizlik vardır. Biran, Hülagü'nün 1256 yılında Alamut'taki İsmaili varlığına son vermesini, onların Möngke'yi öldürme tasavvurlarına bağlayan rivayete değer vererek anlamlandırmaya çalışmıştır. Abbasiler üzerine gitmesinin nedeni konusuna yoğunlaşmamış ancak 1258 travmasının İslam-Moğol karşıtlığının başlıca müsebbibi olarak görüldüğünün altını çizmiştir. Memlûklere karşı Ayn Calut'ta alınan mağlubiyeti ise Hülagü'nün ordunun başında olmayışıyla açıklamıştır. Arkasından çeşitli Moğol uluslarının İslamlaşmasına değinmiş, Altın Orda'nın başşehri Saray'ı yakıp yıkan Timur'un dahi Cengiz'in mirasına sahip çıktığını vurgulamıştır. Onun ifadesiyle Timur "*Cengiz Han'dan sonra ikinci itibar, mit ve meşruiyet kaynağı haline gelmiştir.*" Yazar, sonra Özbekler'e, Afganistan'a Cengiz'in namını taşıyan Babürler'e ve çeşitli hanlıklar konularına kısa dokunuşlarda bulunmuştur.

Yazar, dördüncü bölümün diğer bir başlığında Moğollar zamanında bir *pax Mongolica*'nin yaşanıp yaşanmadığını sorgulamıştır. Biran'ın

kanaati ilk fetihlerin durulmasından sonra bir Moğol barışının yaşandığı yönünde olduğundan seçtiği örnekleri ona göre tertip etmiştir: Moğol ordusu içindeki çok ulusluluk, ticaret yollarının iyi işleyişine dair aldıkları önlemler, tüccarlara sağlanan kolaylıklar, fetihlerde sanat erbabı ve zanaatçılara sağlanan ayrıcalıklar, doğuda Çin'den batıda ulaşabildikleri yere kadar kültürler arası ilişkileri daha önce hiç şahit olunmadığı ölçüde geliştirmişlerdir. Reşidüddin gibi devlet adamlarının ve aynı zamanda tarihçilerinin işbu birikimi de içine alan umumi bir tarih kitabı meydana getirmeleri konusunda teşvik edilmeleri, Cengiz Han'dan sonraki yüzyılda uzun soluklu bir seyahate girişen İbn Battuta'nın bile gittiği yerlerde kendisini yabancı biri gibi hissetmemesi yine bu görüşü destekler örnekler arasında sayılabilir. Geyhatu zamanında İlhanelilerin başarısız kâğıt para basma deneyimlerinden sonra Müslümanların matbaaya da soğuk bakmaya başladıkları tespiti ise Biran'ın kitabında Moğollar için çizdiği kötü sayılabilecek nadir tablolardan biridir.

Biran, dördüncü bölümde ele aldığı Moğolların İslamlaşmasını ise “uzun ve karmaşık bir süreç” olarak tarif etmiş, bazı uluslarda yukarıdan aşağıya, bazılarında ise aşağıdan yukarıya doğru bir İslamlaşmanın gerçekleştiği yorumunda bulunmuştur. Moğolların İslamlaşması sonucunda ortaya çıkan tablo hakkında yazarın tespiti oldukça önemlidir: *“Tanrı Dağları ile Volga arasında kalan bölgede ...Türk-Moğol seçkinler ...Müslümandı, Türkçe konuşuyorlardı ve Moğol İmparatorluğunun geleneklerine uyuyorlardı. Bu kadar geniş bir toprağın dil, din ve kültür bakımından bu kadar çok şeyi paylaştığı başka bir dönem hatırlamak zordur.”* Yazar devamında, Çin'deki, Hindistan'daki ve hatta Doğu Afrika'daki İslam varlığına Moğolların olumlu manada katkı sağladıklarına değinir. Moğolların özellikle Asya'nın etnik haritasına yaptıkları tesir de yazarın temas ettiği konular arasındadır. Ona göre, Cengiz bu manada sadece Stalin ile karşılaştırılabilir.

Yazar, dördüncü bölümü bitirirken kitabının “doğunun gerileyişi” hakkında bir önerme sunmayacağına itiraf eder. Nedenini ise şu cümle ile açıklar: *“Cengiz Han'ın ve varislerinin bu görüngüdeki sorumluluğu*

kesinlikle çok azdır.” Dolayısıyla o, “Moğollar Bağdat’ı yıkmasaydı, atom bombasını ilk geliştirenler Müslümanlar olurdu” şeklinde özellikle İslam dünyasında kabul gören klişeye güler de geçer.

Beşinci bölümün “Melundan Muhterem Babaya ve Tekrar Meluna” şeklindeki ilgi çekici başlığı, Asya’da ve İslam dünyasında bazen güçlü bazen de silik ama süreklilik arz eden bir Cengiz imajının varlığını ele alır. Yazar ilk olarak Hristiyanlarda var olan bir kabulün, yani Tanrı’nın yeryüzünde doğru işler yapmayan insanları belli vakitler seçtiği bazı kişilerle cezalandırdığı anlayışının, Cengiz Han ve varislerinden verdiği örneklerle Müslümanlar arasında da bulunduğunu göstermek istemiştir. Biran tespitinde çok da haksız değildir. Bağdat’ın düşüşüne (1258) tanık olan Cüveynî’nin alelacele *Tarih-i Cihangüşa’yı* Alamut’un fethiyle (1256) bitirmesi ve bu fethi peygamber zamanındaki Hayber’in fethine benzetmiş olması, bu kanaattekilerin verebileceği en sağlam örnektir. Dönemin diğer bir Müslüman tarihçisi Reşidüddin ise ima yoluyla değil, direkt olarak Cengiz Han’ın Allah’ın çizdiği plan çerçevesinde hareket ettiğini söylemiş olması da, Biran’ın gözünden kaçmamıştır. Yazar, bu türden bir anlayışın doğal olarak Moğolların kuruluşunu İslami motiflerle anlamlandırmaya giden yolu araladığını söyler ki, haksız değildir. Biran’ın bu konuda sunduğu örnekler, Reşidüddin’in Moğolların soyunu Nuh’un oğlu Yafes’e dayandırması, Kazvini’nin Ergenekon’dan çıkışı Müslümanların hafızasında mümtaz bir mevkide bulunan *hicrete* benzetmiş olması, belki de en ilginç el-Ömeri, Yezdi ve daha başka Timur ve Babür dönemi kaynaklarının Cengiz’in atası Alangoya’nın gebe kalma hikâyesini Hz. Meryem’in İsa’yı mucizevî olarak dünyaya getirmesi hikâyesinden mülhem olduğunu ileri sürmüş olmalarıdır. Ancak modern dünyada ulusal kimliklerin değer kazanmaya başlaması İslami hassasiyetlerden uzak olan Cengiz Han’ı sorgulamanın tekrardan yolunu açmıştır. Yazar bu sefer modern zamanın ders kitaplarına atıflar yaparak görüşünü desteklemiştir. Türkiye’deki kabul hakkında söyledikleri ise çok da yersiz değildir: *“Hâlâ birçok çocuğa Cengiz adı verildiği halde Cengiz Türklerin resmen kabul ettiği zirve önderlere dahil edilmez ve Yasa gibi*

başarıları zaten oluşmuş bir Türk geleneğine atfedilir.” Biran devamında, diğer Türk halkları arasında Cengiz imajına temas etmiş ve en son şu uç tespitte bulunmuştur: “Hz. Muhammed sonrası dünyada bu kadar önem kazanan ya da Müslüman tarih ve destan literatüründe bu kadar geniş yer verilen başka bir gayri-Müslim düşünmek zordur.”

Altıncı bölümde yazar, Moğolistan, Çin, Rusya ve Batı’daki Cengiz Han imajını ele almıştır. Cengiz Han’ın kendi doğduğu topraklarda bile tarihin belli dönemlerinde istenmeyen adam olarak ilan edilmesi gerçekten ilginçtir. Yazar bunun özellikle Rus etkisinin yoğun olduğu zamanlarda yaşandığını söyler. Hatta Moğolistan’da 1962 yılında Cengiz’in 800. doğum gününü kutlama etkinliklerinin bile gerçekleştirilemediğine vurgu yapar. Çin’de çeşitli hanedanlar döneminde Yuan hanedanının meşruiyetinin sorgulandığına, en nihayetinde ise bazı dönemlerde Moğolistan’ın bile sahiplenmekte kararsız kaldığı Cengiz Han’ın Çin’de birçok yönden el üstünde tutulduğuna temas etmiştir. Rusya konusunda ise “Rusya’nın yaşadığı tek yabancı fetih budur” diyerek bizce eksik bir tespitte bulunmuştur. Bir Batılı olan Biran, kitabın tamamında aslında Batılıların sahip olduğu Cengiz Han imajını da yansıtmıştır. Cengiz Han “modern dünyanın kurucularındandır”, 1995 yılında Washington Post’un Cengiz Han’ı ikinci bin yılın adamı olarak seçmesine bu yüzden şaşırılmaması gerekir.

Biran, günümüzden yaklaşık sekiz yüz yıl önce yaşayan Cengiz Han’ın oldukça sade bir üslup ve isabetli tespitlerle başarılı bir biyografisini ortaya çıkarmıştır. Eser, salt Cengiz Han’ın doğumuyla başlayıp ölümüne kadar olan yaşantısını anlatmak gayesiyle ele alınmadığından belki biyografi kategorisine de girmemektedir. Kitabı eline alan okuyucu Cengiz Han eşliğinde sekiz yüz yıllık bir yolculuğa çıkmaya hazırlıklı olmalıdır. Yazar, Moğolların kurucu atasını Müslümanları kızdıracak derecede onların evlerinin içerisine sokmayı başarabilmiştir.

Biran’ın evde mesai ile geçen kaygı düzeyi yüksek bir *korona* günü içerisinde belki bir çırpıda okunabilecek derecede sürükleyici ve merak uyandırıcı bu eserin tek kötü tarafı okuyucuyu yoğun bir Cengiz Han

bombardımanına maruz bırakmasıdır. Eser içinde neredeyse savaş sahnelerine hiç temas edilmemesine rağmen Cengiz Han'ın kalıcılığına o kadar yoğunlaşmıştır ki kitabı sindirerek okuyan bir kişinin ilk gece uykusunda kendisini Cengiz Han'ın başrolünü oynadığı bir rüyaya hazırlaması gerekmektedir. Ahmet Fethi Yıldırım'ın çevirideki başarısı da buna tesir etmiş gibi görünüyor.

